

WILLIAM WHEWELL'İN AHLAK FELSEFESİ

William Whewell's Moral Philosophy

METİN AYDIN

Doktor Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

Ph.D., Sakarya University Faculty of Theology, Department of History of Philosophy

metina@sakarya.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4918-7270

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 19 Ocak 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 21 Mayıs 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.864337>

ATIF/CITE AS:

Aydın, Metin , "William Whewell'in Ahlak Felsefesi,
Hitit İlahiyat Dergisi, (Haziran/ June 2021) 20/1: 263-290

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

William Whewell's Moral Philosophy

Abstract

This article focuses on the moral development ideal of William Whewell, one of the most important intellectual figures of the 19th century Britain. According to Whewell, morality is an ideal of development. This is a process that continues throughout human life in which there is true happiness at the end. In every moment we live, we have the opportunity to be a more virtuous and better person. According to him, the most important task of human beings is to realize this ideal of development. The motivation behind this ideal is to bring morality, science and religion together in a rational system in harmony with each other. The source of this motivation is the criticism of irrationality and inconsistency directed by utilitarian thinkers (especially, John Stuart Mill), the most important opponents of ethical intuitionism. As a way of making these three areas consistent with each other, Whewell bases morality and science on a theological basis. Accordingly, God, the creator of the universe and human beings, has laid down certain principles that will regulate both nature and human actions. The duty of morality and science is to discover these principles. Therefore, morality and science are simply a process of discovery. Whewell argues that the basic principles of morality can only be known intuitively. The main reason why Whewell is considered within the ethical intuitionist tradition is this view. But this process of knowing the basic principles does not in any way imply an irrationality. The basic power that intuitively perceives these principles is reason. Conscience is a faculty that approves the judgments of reason. However, in Whewell's philosophy, conscience corresponds to an aspect of reason rather than being a faculty separate from reason. Thus, Whewell is distinguished from the intuitive moral thinkers who regard conscience as a faculty separate from reason, which grasps the basic principles of morality. According to Whewell, conscience is the guide of a human being but the judgments of conscience can sometimes be mistaken. Therefore, conscience must be constantly controlled and developed by reason. This point is where Whewell bases his moral philosophy. Because one's duty is to continuously improve their conscience and make all their judgments in accordance with the highest rule. This corresponds to moral development. The concepts of the highest good, duty, and virtue are extremely important in moral development. The ultimate rule in Whewell's philosophy expresses the will of God. The obligation to obey God's commands corresponds to duty, and fulfilling the duty corresponds to virtue. Thus, any violation of duty is a violation of God's

command. Failing to do the duty is to go against the will of God. In a religious context, this corresponds to sin. Whewell argues, however, that the ideal of moral progress cannot be fulfilled by reason alone. The main reason for this is the limited structure of reason. Therefore, reason needs the help of revelation in this process. Nevertheless, in order to preserve the rational ground of his moral philosophy Whewell prioritizes reason over revelation and natural religion over revealed religion. However, Whewell still argues the help of revelation necessary for the fulfillment of the ideal of progress. He even says that those who do not accept this help of revelation and do not believe in revelation should be condemned. Because, according to him, this ideal of development can be completed with the information beyond the reach of reason that can only be bestowed by revelation. Whewell goes so far as to argue that no one was able to complete their moral evolution before Jesus Christ descended on earth. He also shows that revelation did not occur at that time as a justification. The question of whether Whewell's claim has an impact on the rationality of his philosophy is the main problem of this article. Here I argue that Whewell's approach that the ideal of moral development cannot be completed without the help of revelation makes his philosophy controversial, even if it does not completely remove the rational ground of moral theory.

Keywords: Moral Philosophy, William Whewell, Intuitionism, Conscience, Reason

William Whewell'in Ahlak Felsefesi

Öz

Bu makalenin konusunu 19. yüzyıl Britanya'sının en önemli entelektüel figürlerinden birisi olan William Whewell'in ahlaki gelişim ideali oluşturmaktadır. Whewell'e göre ahlak bir gelişim idealini ifade eder. Bu gelişim ideali, sonunda gerçek mutluluğun bulunduğu, insan yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Çünkü yaşadığımız her an daha erdemli, daha iyi bir insan olma imkânımız vardır. Ona göre insanın en önemli görevi, bu gelişim idealini gerçekleştirmektir. Bu gelişim idealinin altında Whewell'in ahlak, bilim ve dini birbirleriyle uyumlu olacak şekilde rasyonel bir sistem içerisinde bir araya getirme motivasyonu yatar. Bu motivasyonun kaynağı ise o dönemde en önemli muhalifleri olan faydacı düşünürlerin özellikle de John Stuart Mill'in sezgici ahlaka yönelttiği gayri rasyonellik ve tutarsızlık eleştirileridir. Bu üç alanı birbirleriyle tutarlı hale getirmenin yolu olarak Whewell, tıpkı dinde olduğu gibi ahlak ve bilimi de teolojik bir temele dayandırmakta görür. Buna göre evrenin ve insanın yaratıcısı olan Tanrı, hem doğayı hem de insanların eylemlerini düzenleyecek belirli ilkeler vaz etmiştir. Burada ahlak ve bilime düşen görev bu ilkeleri keşfetmektir. Bu nedenle ahlak ve bilim temelde bir keşif sürecini ifade eder. Whewell, ahlakın temel ilkelerinin ancak sezgisel olarak bilinebileceğini savunur. Whewell'in sezgici ahlak geleneği içerisinde değerlendirilmesinin temel nedeni de bu kabulüdür. Fakat temel ilkelerin bu bilinme aşaması, herhangi bir şekilde gayri rasyonel bir süreci ifade etmez. Bu ilkeleri sezgisel olarak kavrayan temel yeti akıldır. Vicdan ise aklın yargılarını onaylayan bir yetidir. Ancak Whewell'in sisteminde vicdan, akıldan ayrı bir yeti olmaktan ziyade aklın bir yönüne tekabül eder. Böylelikle Whewell, vicdanı ahlakın temel ilkelerini kavrayan akıldan ayrı bir yeti olarak kabul eden sezgici ahlak düşünürlerinden ayrılır. Whewell'e göre vicdan insanın rehberidir fakat vicdanın yargıları zaman zaman yanılabilir. Bu nedenle de vicdanın sürekli olarak akıl tarafından kontrol edilip geliştirilmesi gerekir. İşte Whewell'in ahlaki gelişim idealini temellendirdiği nokta da burasıdır. Çünkü insana düşen görev, vicdanını sürekli olarak geliştirip tüm yargılarını en üstün kurala uygun hale getirmektir. İşte bu da ahlaki gelişime tekabül eder. Ahlaki gelişimde en yüksek iyi, ödev ve erdem kavramları son derece önemlidir. Whewell'in sisteminde en üstün kural ise Tanrı iradesini ifade eder. Tanrı'nın emirlerine itaat etme yükümlülüğü ödev, ödevi yerine getirmek ise erdeme karşılık gelir. Bu nedenle ödevin ihlali bir anlamda Tanrı'nın emrinin ihlalidir. Ödevi yerine getirmemek, Tanrı'nın iradesine karşı gelmektir. Dinî bağlamda ise bu, günaha tekabül eder.

Fakat Whewell, ahlaki gelişim idealini aklın tek başına gerçekleştiremeyeceğini savunur. Bunun temel nedeni, aklın sınırlı yapısıdır. Bu nedenle akıl, bu süreçte vahyin yardımına ihtiyaç duyar. Fakat Whewell, sisteminin rasyonel zeminini muhafaza edebilmek için vahiy karşısında akla, vahyedilmiş din karşısında akla dayanan doğal dine öncelik verir. Ancak Whewell, yine de gelişim idealinin tamamlaması için vahyin yardımını zorunlu görür. Hatta öyle ki vahyin bu yardımını kabul etmeyen, vahye inanmayan kişilerin kınanması gerektiğini söyler. Çünkü ona göre bu gelişim ideali, aklın ulaşamayacağı ve ancak vahiy tarafından verilebilecek bilgilerle tamamlanabilecektir. Whewell, bu noktada o kadar ileri gider ki İsa Mesih'in yeryüzüne inişinden önce hiçbir insanın ahlaki tekamülünü tamamlayamadığını ileri sürer. Buna da gerekçe olarak vahyin o dönemlerde olmamasını gösterir. Whewell'in bu iddiasının kendi sisteminin rasyonelliğini etkileyip etkilemediği makalenin temel tartışma alanını oluşturmaktadır. Kanaatimizce Whewell'in vahyin yardımı olmaksızın ahlaki gelişim idealinin tamamlanamayacağı şeklindeki yaklaşımı, ahlak teorisinin rasyonel zeminini tamamen ortadan kaldırmaya bile ciddi biçimde tartışmalı hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak Felsefesi, William Whewell, Sezgicilik, Vicdan, Akıl

Giriş

William Whewell (1794-1866), 19. yüzyıldan sonra unutulmaya yüz tutmuş önemli bir düşünürdür. Bugün bile Whewell ismine modern ahlak tartışmalarında çok sık rastlamak pek mümkün değildir. Bugünkü unutulmuşluğunun aksine Whewell, 19. yüzyıl İngiltere'sinin en önde gelen düşünürlerinden biriydi.¹ Whewell, önemli bir bilim ve ahlak filozofu olmasının yanında mekanik, mineroloji, jeoloji, astronomi, siyasal iktisat, eğitim, uluslararası hukuk ve mimari gibi birçok alanda eserler kaleme almış çok yönlü bir düşünürdür. *British Association for the Advancement of Science*'ın kurucu üyeliğini ve başkanlığını yapmıştır. Aynı zamanda *Royal Society*'nin de bir üyesi olan Whewell, *Geological Society*'nin başkanlığını yürütmüş ve uzun süre *Cambridge Trinity College*'da hocalık yapmıştır. Cambridge'deki bu kariyeri onun John Grote (1813-1866), Henry Sidgwick (1838-1900), George Edward Moore (1873-1958), Charlie Dunbar Broad (1887-1971) gibi ünlü ahlak filozofları üzerine derin etkiler bırakmasına vesile olmuştur. Bunun yanında

¹ Henry West, "Mill and Utilitarianism in the Mid-nineteenth Century", *The Cambridge Companion to Utilitarianism*, ed. Ben Eggleston - Dale E. Miller (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 65.

Whewell, Michael Faraday (1791-1867), John Herschel (1792-1871), Charles Darwin (1809-1882), Charles Lyell (1797-1875) gibi ünlü bilim adamlarına kendi alanlarıyla ilgili olarak yeni terimlerin üretilmesinde yardım etmiştir. Bugün modern bilimde kullanılan bazı önemli kavramlar Whewell'in icadıdır. Mesela, “anot”, “katot”, “ion” gibi kavramları Faraday için türetmiştir. Özellikle bir kavram vardır ki bugün tüm bilim dünyasında en yaygın kullanıma sahiptir. Bu kavram, Samuel Taylor Coleridge (1771-1834) ile girdiği bir iddianın sonucunda türettiği “bilim insanı (*scientist*)” kavramıdır. Bu kavramdan önce bilim dünyasında yaygın olarak “doğa filozofu (*natural philosopher-man of science*)” kavramı kullanılmaktaydı.²

Whewell'i dönemin İngiltere'sinde önemli bir figür yapan yukarıdaki entelektüel yeteneklerinin yanında o dönemde ahlak alanında cereyan eden canlı bir tartışmanın da taraflarından biri olmasıdır. Faydacılık (*Utilitarianism*) ve Sezgicilik (*Intuitionism*) arasındaki tartışmada Whewell, sezgici geleneğin en etkili figürlerinden biri olarak yerini almıştır. Muhatabı ise genellikle faydacılığın en önemli temsilcisi olan John Stuart Mill (1806-1873) olmuştur.³ Hemen belirtmek gerekir ki Whewell ile Mill arasındaki tartışma yalnızca ahlak alanıyla sınırlı değildir. Bu muhalefet diğer birçok alana da yayılmıştır.⁴ Mill, sezgiciliği genel olarak, tutarsız ve gayri rasyonel olmakla, gerçeklerin deney ve gözlemden bağımsız olarak sezgiyle bilinebileceğini ileri sürmek suretiyle, sahte felsefi doktrinlere meşru zemin temin etmekte suçlar. Ona göre bu sahte teorilerden kurtulmanın yolu, sezgiciliğin dayandığı bu temeli yıkmaktır.⁵ Buna karşılık Whewell de faydacılığı, hazzı en yüksek iyi kabul etmekle suçlar. Whewell, bu kabulün ahlak alanında sadece teoride değil pratikte de çok ciddi sorunlara neden olacağını düşünür ve bu nedenle faydacılığı düşük (*low*) bir ahlak teorisi olarak nitelendirir. Hâlbuki ona göre ahlak, ulvi olana yönelmeli ve bu tür ilkelere yönelen yüksek (*high*) ahlakı yeniden inşa etmenin

² Laura J. Snyder, “William Whewell”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 05 Mayıs 2020); Bart Schultz, “Whewell, William”, *International Encyclopedia of Ethics* (Wiley&Sons, 2017), 1; Struan Jacobs, “Whewell’s Philosophy of Science and Ethics”, *Routledge History of Philosophy Volume VII - The Nineteenth Century*, ed. C.L. Ten, dizi ed. G.H.R. Parkinson - S.G. Shanker (London and Newyork: Routledge, 2003), 7/44.

³ Harold T. Walsh, “Whewell and Mill on Induction”, *Philosophy of Science* 29/3 (Temmuz 1962), 279.

⁴ Bu tartışmalardan biri için bk. Laura J. Snyder, “Deney ve Zorunluluk: Mill-Whewell Tartışması”, çev. Mehmet Ali Sarı, *Bilim Felsefesi*, ed. James Robert Brown (Ankara: Fol Yayınları, 2020).

⁵ John Stuart Mill, “Autobiography”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Mancel Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 1/233; Snyder, “Deney ve Zorunluluk: Mill-Whewell Tartışması”, 34.

yollarını aramalıdır.⁶ Faydacılıkla ve özellikle de Mill ile yaşadığı tartışmalar Whewell'in ahlak felsefesini ciddi biçimde etkilemiştir. Whewell, Mill'in özellikle deney ve gözlem yerine sezgiye dayanan ahlak teorilerinin tutarsız ve gayri rasyonel olduğu iddiasını⁷ sürekli olarak göz önünde bulundurmıştır. Bu nedenle, Whewell'in temel motivasyonu bilim, ahlak ve dinin birbirleriyle uyumlu oldukları, birbirlerini dışlamadıkları bir sistem kurmak olmuştur. O, bunun mümkün olduğunu göstermek suretiyle faydacılığın İngiltere'deki etkisini azaltmayı amaçlamıştır.⁸ Çünkü ona göre faydacılık muhafazakâr düşünce için İngiltere'deki en büyük tehditti.⁹ Sadece Whewell böyle düşünmüyordu. Başını Thomas Carlyle (1795-1881) ve Charles Dickens (1812-1870)'in çektiği muhalifler tarafından faydacılık “domuzlara yaraşır bir felsefe (*pig philosophy*)” olarak nitelendiriliyordu.¹⁰

Makalemizin konusunu Whewell'in ahlak, bilim ve din arasında tutarlı bir sistem inşasını mümkün gören bu iddiası oluşturur. Biz burada ahlak, din ve bilim arasındaki ilişkide daha çok ahlak ile din arasındaki ilişki üzerinden konuyu tartışacağız. Dolayısıyla ahlak ile bilim arasındaki ilişkiye ancak konumuzla ilgili olan yönleriyle temas edeceğiz. Whewell'in ahlak ve din ilişkisindeki en temel yaklaşımı, ahlaki bir gelişim ideali olarak ortaya koyması ve bu idealin gerçekleştirilmesinde ise dine vazgeçilmez bir rol biçmesidir. Whewell için bu idealin gerçekleştirilmesi, failin ahlak alanındaki en temel görevidir. Çünkü ahlakın nihai amacı olan gerçek mutluluğu elde etmenin tek yolu budur. Bu gelişim tamamlanmadığı sürece söz konusu gerçek mutluluğu elde etmek mümkün değildir. Ahlaki gelişim, ona göre nihayeti olmayan, yaşam devam ettiği sürece devam etmesi gereken bir süreçtir. Çünkü yaşadığımız her an daha ahlaklı, daha erdemli olma ve daha iyi eylemlerde bulunma imkânımız vardır.¹¹ Whewell, bununla birlikte ahlaki faile yüklediği bu görevin tamamlanabilmesi için aklın yeterli olmayacağını, bu sürecin ancak dinin (vahyin) yardımıyla nihayete erdirilebilecek bir süreç olduğunu iddia eder. Bu durumda da Whewell'in sisteminde Tanrı'ya iman, mutluluğun elde edilmesinde zorunlu bir şart haline gelmektedir. İşte bu makalede odaklanacağımız,

⁶ Jerome B. Schneewind, *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy* (New York: Oxford University Press, 2007), 105.

⁷ John Stuart Mill, “Whewell on Moral Philosophy”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10/169.

⁸ Schneewind, *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*, 101.

⁹ Francis Ethelbert Louis Priestley, “Whewell”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Merce Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969).

¹⁰ Francis Ethelbert Louis Priestley, “Introduction”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John M. Bowring (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 1/xxxiv.

¹¹ William Whewell, *Elements of Morality* (London: John W. Parker, 1845), 1/226.

tartışacağımız temel mesele, Whewell'in bu görüşünün teorisinin rasyonel temelini ortadan kaldırıp kaldırmadığı olacaktır. Bunu da iki bölümde yapacağız. İlk olarak, teori için oldukça önemli olan akıl ve vicdan kavramları üzerinden bu gelişim idealinin temelini ortaya koyacak, ikinci bölümde ise bu gelişim idealinin rasyonel zeminini, tutarlılığını sorgulayacağız. Kanaatimizce, Whewell'in ahlaki gelişim idealinde Tanrı'ya imanı zorunlu kılması, sisteminin rasyonel temelini tamamen ortadan kaldırmaya bile ciddi biçimde tartışılır hale getirmektedir. Dolayısıyla bize göre, Whewell, ahlak, din ve bilimi tutarlı bir biçimde bir araya getirme amacına ulaşamamış görünmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde hakkında doğrudan bir çalışma yapılmamış olan Whewell'in ahlak anlayışını ele alan bu makalenin, sezgici ahlak geleneğinin en etkili düşünürlerinden birini konu edinmesi açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bu çalışmanın ahlak-din ve hatta bilim ilişkisine yönelik içeriği dolayısıyla, ahlak alanındaki bu tür tartışmalara da farklı bakış açıları kazandırması mümkündür. Fakat bizce çalışmamızın en önemli yanı, 19. yüzyıl İngiliz ahlak geleneğinin en etkili figürlerinden birini ele alması nedeniyle dönemin ahlak geleneğinin özellikle de en büyük muhalifi olan faydacılığın anlaşılmasında işlevsel olmasıdır.

Bu girişten sonra şimdi Whewell'in ahlak teorisinin temelini ele alacağımız birinci bölüme geçebiliriz.

1. Ahlaki Gelişim İdealinin Temeli

Whewell, sisteminin inşasında ilk adım olarak teorisinin temelini oluşturacak olan ahlaki ilkelere odaklanır. Ona göre gündelik yaşantımıza yön veren ahlaki ilkelere baktığımızda, bazılarının daha temel ahlaki ilkelere çıkarımlandığını görürüz. Bununla birlikte diğer bazı ilkeler ise böyle değildir. Bu ilkeler daha temel başka ilkelere dayanmaz. Whewell, bu durumu geometri ile ahlaki önermeler arasında bir benzerlik kurarak ifade eder. Buna göre, geometri pozitif ve kesin önermelerden oluşur. Bu önermeler sıkı akıl yürütmeler neticesinde elde edilir ve bunların tamamı belirli "tanımlar"a ve "kendinde açık (*self-evident*)" aksiyomlara dayanır.

Bu aksiyomlar zorunlu doğrulardır ve “sezgisel (*intuitive*)” olarak kavranırlar.¹² İşte Whewell, bahse konu olan temel ahlaki ilkeleri bu geometrik aksiyomlara benzetir ve tıpkı geometride olduğu gibi ahlak alanında da sezgisel olarak bilinen kendinde açık önermelerin var olduğunu kabul eder ki¹³ zaten Whewell'in bu kabulü, teorisinin sezgici ahlak geleneği içerisinde değerlendirilmesinin temel nedenidir. Fakat Whewell, ahlak alanında söz konusu sürecin geometride olduğu kadar kolay olmadığını da hemen belirtir. Zira ona göre ahlak alanında bir doğrunun açık ve seçikliğinin fark edilmesi çok daha zordur. Bu nedenle ahlak alanında geometride olduğu gibi bütünlüklü ve tutarlı bir sistem inşası, başarılması hiç de kolay olmayan bir iştir. Diğer taraftan ona göre ahlak filozofunun karşılaştığı bu zorluk, ona bir hoşgörü de sağlar. Bu görevi başarma noktasında tam bir başarı sağlayamasa bile kalıcı değere sahip bir sonuca ulaşması mümkündür. Çünkü ahlak düşünürünün ortaya koyduğu bu sonuç, kendisinden sonraki düşünürler tarafından tamamlanabilir.¹⁴

Whewell, bu temel ahlaki ilkelerle ilgili olarak iki hususa dikkat çeker. Bunlardan ilki, kendinde açık ahlaki ilkelerin varlığının zorunluluğudur. Whewell, bu ilkelerin hangi ilkeler olduğu konusunda tartışmanın makul olduğunu kabul eder. Ona göre gerçekten de “Verilen söz tutulmalıdır.”, “Herkes hak ettiği verilmelidir.”, “İnsanlar insan oldukları için sevimlidir.”

¹² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/vi.

¹³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/vi. Whewell, *Elements*'in sonraki edisyonunda bu analojinin yanlış anlaşılmalara neden olduğunu ifade eder. Ahlakla ilişkin hiçbir tartışmasının bu analojinin sonucuna dayanmadığını belirten Whewell, bu noktadaki tüm tartışmaları isteyerek geri çekmeye hazır olduğunu belirtir. Buna ek olarak ahlakın temel ilkelere dair “Doğru ol.”, “Adil ol.”, “Nazik ol.”, gibi emirlerin aksiyom olduklarını da söylemediğini, bunlarla geometrik aksiyomlar arasında herhangi bir analoji kurulamayacağını çünkü bunların önerme değil emir olduğunu da belirtir. Whewell, bununla birlikte bu tür ahlaki emirlerin doğruluklarına ilişkin ortaya konan kanıtlar tam anlamıyla kabul edildiğinde, bunların aksiyom olarak isimlendirilip isimlendirilmemesinin çok da önemli olmadığını düşünür. Bunlar aksiyom olarak kabul edilseler de herhangi bir sorun ortaya çıkmaz. Çünkü bunlar daha temel ahlaki bir ilkedен çıkarılmamışlardır. Bunlar birincil ilkelerdir ve zihnimizde basit bir biçimde ahlaki doğamızın temaşası tarafından inşa edilmişlerdir. Biz bunları sezgi ile kavrarız. Bu tür emirlerden bazılarının akıl yürütme tarafından desteklenebilecekleri ve bu nedenle de aksiyom olamayacakları şeklindeki bir itiraz da Whewell'e göre doğru değildir. Çünkü geometrik aksiyomlar da kendinde açıktır ancak bunlar da akıl yürütmeyle desteklenirler ve bu durum geometrik aksiyomların aksiyom olmaları önünde herhangi bir engel teşkil etmez. Bk. Whewell, *Elements of Morality*, 1864, 9-11; Whewell aynı şekilde *Systematic Morality*'de de ne zaman geometri ile ahlak arasında bir analoji kursa saldırıya uğradığından yakını. Bu nedenle matematik ve doğa bilimlerindeki ilkelerin açıklığı ile ahlaki ilkelerin açıklığının birbirinden ayrı tutulması gerektiğini bir kez daha hatırlatmak ihtiyacı hisseder. Çünkü doğa bilimlerinde doğanın yasaları, ahlakta ise eyleme ilişkin yasalar ele alınır. Bu iki sınıfın dili birbirlerinden ayrıdır. Biri “-dır (olgu)”lı yapıları kullanırken diğeri ise “-meli (değer)”li yapıları kullanır. Birinin dili kategorikken diğerininki emperatiftir. Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 44-45.

¹⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/vii.

gibi ahlaki önermelerin kendinde açıklığını ortaya koymak çok mümkün değildir. Whewell, bu noktada sorulan “Çağlar boyunca ve birçok ülkede insanlar, bu ilkelerin kendinde açıklığına karşı oldukça duyarsız kalmamışlar mıdır?”, “İnsanlar sıklıkla düşmanlarımıza karşı sözümüzde durmanın gerekli olmadığını söylemezler mi?” gibi soruların makul olduğunu kabul eder.¹⁵ Aslında Whewell’in buradaki amacı, bu ve benzeri ilkelerin hangilerinin kendinde açık olduğunu ortaya koymak değildir. Onun insanlara kabul ettirmek istediği asıl şey, ilkeler her ne olursa olsun bu ya da buna benzer kendinde açık ilkelerin varlığının zorunluluğudur. Dolayısıyla o, hangi ilkelerin kendinde açık olduğu konusundaki tartışmayı makul karşılar fakat bir ahlak sisteminin bu türden temel ahlaki ilkelere olan ihtiyacı hususunda tartışmayı anlamsız bulur. Çünkü ona göre bu tür temel ilkeler olmaksızın bir ahlak sistemi inşası mümkün değildir.¹⁶

Whewell’in dikkat çektiği ikinci husus ise sezgisel olarak kavranan bu temel ahlaki ilkeler arasında rasyonel bir ilişkinin var olduğudur. Fakat bu rasyonel ilişkileri insanlara göstermek çok da kolay değildir. Bunun için belirli bir entelektüel seviyeye ihtiyaç duyulur. Whewell bu noktada yine geometriden yardım ister ve tıpkı geometri hakkında hiçbir bilgisi olmayan insanlar için, nasıl ki geometrik aksiyomlar hiçbir şey ifade etmiyorsa, aynı şekilde belirli entelektüel seviyenin altındaki kişiler de bu temel ahlaki ilkeler arasındaki rasyonel ilişkileri kavrayamazlar.¹⁷

Whewell’in dikkat çektiği bu ikinci husus oldukça önemlidir. Zira Whewell’e göre, sezgisel olarak kavranan bu temel ahlaki ilkeler arasında herhangi bir rasyonel ilişkinin olmaması durumunda ahlakın temeli akıl değil duygu olacaktır. Bu durumda da ahlakın rasyonel zemini ortadan kalkacaktır. Çünkü ona göre duygu ve hisler gayri rasyonel olduklarından insanın ahlaki eylemlerine rehberlik etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla ahlakın bu rasyonel zeminini kaybetmemesi için bu temel ilkeler arasındaki rasyonel ilişkinin ortaya çıkarılması gerekir. Whewell bunun da ahlak filozofunun görevi olduğunu düşünür. Ona göre ahlak filozofu bu ilişkileri müphemlikten kurtarmalı, açığa çıkarmalıdır. Kendi düşüncelerimiz üzerine ışık tutmalı, içsel doğamızda sahip olduğumuz şeyler olarak kabul edilecek ilkelerin neler olduğunu insanlara göstermelidir. Ahlakın ta en başından itibaren rasyonel varlıkların işi olduğunu, insanların amacının rasyonel biçimde eylemde bulunmak olduğunu net biçimde ortaya koymalıdır.¹⁸

¹⁵ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 33.

¹⁶ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 9-11.

¹⁷ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 39-42.

¹⁸ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 20.

Whewell'in temel ahlaki ilkelere bu yaklaşımı baştaki amacıyla yakından ilişkilidir. Hatırlanacağı üzere amacı ahlak, din ve bilimi tutarlı bir şekilde bir araya getiren bir sistem inşa etmektir. Özellikle geometrik aksiyomlarla ahlaki ilkeler arasında kurmuş olduğu analogi bunun bir sonucudur. Aslında Whewell, bilim felsefesinde benimsemiş olduğu yaklaşımı ahlak alanına taşımaya çalışır. Zira ona göre tüm bilimler de nihayetinde kendinde açık aksiyomlara dayanırlar ve bunlar sürekli olarak konu üzerinde araştırma yapan bilim insanlarının akıl yürütme, hipotez ve spekülasyonlarında yer alır. Bu aksiyomların zorunluluğunu görmek için bilimin temel fikirleri hakkında bir açıklığa sahip olmamız gerekir. Bir fikre dair örtük kavrayışımızı gözlemlediğimiz olguları organize etmek için, bu aksiyomları kullanırız. Organize edilen bu fikirler bizi, teorinin daha temel ve ileri yönlerini gösterir ve böylece olguya ilişkin daha açık bir görüşe sahip oluruz. Bunlar tekrar daha ileri gözlemlere ve bu gözlemler de teorinin kapalı kalan diğer yönlerini bize açık kılar. İşte Whewell, bilgi edinme sürecinin ve aksiyomların kendinde açıklığının kavranma sürecinin fikir ile olgu, teori ile gözlem arasındaki bu ilişkiden ortaya çıktığını savunur. Nihayetinde Whewell için bilim alanındaki uğraşların nihai hedefi, o bilimin temel aksiyomlarına ulaşmaktır. Bu temel aksiyomlar doğal olarak zorunlu, *a priori* doğrulardır. Doğru oldukları için de saf bir düşünce eylemi ile kavranabilirler. Bunlar, başka türlü olmaları mümkün olmayan, aksini düşünemediğimiz doğrulardır.¹⁹ Dolayısıyla bilim bir inşa değil, keşif sürecidir. O, bu süreci aynıyla ahlak alanına taşımamızın ahlakın rasyonel temeli için önemli olduğunu düşünür.²⁰ Whewell'in bilim ile ahlak arasında kurmaya çalıştığı bu bağlantı, özellikle de bilim ve ahlakın inşa değil de keşif olduğunu vurgulaması oldukça önemlidir.²¹ Çünkü aşağıda değineceğimiz üzere bilim ve ahlakı Whewell'in dine bağlayacağı nokta tam da burasıdır. Ona göre hem ahlakta hem de bilimdeki keşif süreci, evrenin yöneticisi olan Tanrı'nın koyduğu kuralların keşfinden başka bir şey değildir. Bu durumun ortaya çıkardığı en temel problem ise bilimin ve ahlakın nihai doğrularının, tıpkı geometride olduğu gibi zorunlu değişmez doğrular olmasıdır. Bu da Whewell'in epistemolojik olarak rasyonalizm ile empirizm arasında bir orta yolu benimsediğinin işaretidir. Çünkü bir tarafta bilimin temelindeki zorunlu, değişmez doğrular saf bir düşünce eylemi ile keşfedilirken, dış dünyadaki olguların bilgisi ise deneyle elde edilmektedir.

¹⁹ Snyder, "Deney ve Zorunluluk: Mill-Whewell Tartışması", 41.

²⁰ Schneewind, *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*, 103.

²¹ Whewell, bu noktada bilimsel bilgi ile ahlaki bilginin gelişimi arasındaki bir ayrıma işaret eder. Ona göre bilimsel bilgi yığılarak ilerler, oysaki ahlaki bilgi ise sürece vahyin dâhil olmasıyla tek bir seferde elde edilir. Çünkü Tanrısal vahiy ahlakın ihtiyaç duyduğu tüm her şeyi ihtiva eder. Bk. William Whewell, *Elements of Morality* (London: John W. Parker, 1845), 2/97-98.

Bir başka deyişle, sezgiyle kavranan söz konusu temel ahlaki ilkeler, hem insanların gündelik deneyimleri ve bu deneyimlerin insanlık tarihi içerisinde geçirdiği tarihsel süreçler açısından hem de empirik olarak test edilebilirdir.²² Devamında da deneyden elde edilen bilgi ile salt düşünce ile elde edilen zorunlu bilgi arasında bir mutabakat ortaya çıktığında, deneyin bilgisi de doğrudan zorunlu bir doğruya dönüşmektedir.²³ Burada açık bir Kant (1724-1804) etkisi kendisini hissettirmektedir. Whewell'in temel ilkeler hususundaki yaklaşımı Kant'ın *sentetik a priori* doğruları ile son derece büyük benzerlik göstermektedir. Zaten Whewell üzerindeki Kant etkisinin de araştırmacılar tarafından sıklıkla dile getirilen²⁴ bir olgu olduğu düşünüldüğünde, bu benzerlik çok şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla buradan hareketle ahlak alanında da benzer bir sürecin işlediği düşünülürse, zorunlu ahlaki doğrularla, bunlara mutabık olan ikincil ilkelerin de aynı zorunluluğa sahip olduğunu, böylece de ahlak alanında doğruluğu tartışamayacak kesin ilkelerin varlığının temellendirildiği ifade edilebilir. Whewell'in bu tür bir orta yol benimseyerek iki şeyi birden başarmayı amaçladığı söylenebilir: (1) hem bilim hem de ahlak için teolojik bir temel sağlayarak ahlaki duyguya, kişisel yargılara indirgeme tehlikesinden kurtulmak ve böylece ahlaki yargıları tümel, nesnel bir forma kavuşturmak hem de (2) en baştaki amacı olan ahlak, bilim ve dinin tutarlı bir biçimde birbirleriyle uyumlu hale getirmek. Açıkçası benimsediği bu yaklaşım son derece işlevsel ve zekice bir hamle olsa da birçok sorunu da beraberinde getirir. Konumuz açısından bu sorunlardan en önemlisi, bu yaklaşım ile ahlaki gelişim idealinin nasıl uyumlu hale getirileceğidir. Bu sorunu ele almadan önce Whewell'in ahlaki gelişim idealinin temelini oluşturan akıl-vicdan ilişkisini ele alalım.

1.1. Akıl-Vicdan İlişkisi

Akıl, Whewell'in ahlak sisteminin şüphesiz en önemli kavramıdır. Çünkü bizi ahlaklı yapan temel yeti akıldır. İnsan ancak aklın yönetimi altında bulunduğu insan gibi davranmış olur ve böylece ahlakın muhatabı haline gelir. Bunun temel nedeni, ahlaki olarak doğru ve yanlışın akıl sayesinde keşfedebiliyor olmamızdır.²⁵ Whewell için akıl, bahsi geçen temel ahlaki ilkeleri kavrayan, kavramakla da kalmayıp bunların *a priori* doğruluklarını görmemizi ve bunlardan diğer ikincil ilkeleri çıkarımlamamızı sağlayan yetidir.²⁶ Dolayısıyla

²² Schultz, "Whewell, William", 1.

²³ Snyder, "Deney ve Zorunluluk: Mill-Whewell Tartışması", 37-43.

²⁴ Schneewind, *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*, 107.

²⁵ Alan Donagan, "Whewell's Elements of Morality", *The Journal of Philosophy* 71/19 (1974), 50.

²⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/4-5; Schultz, "Whewell, William", 2.

Whewell'in ahlak sisteminin temelinde akıl bulunur. Fakat onun vicdandan bahsediyor olması ve sezgici gelenek içerisinde kabul edilmesi akıl ile vicdan arasındaki ilişkinin müphemleşmesine neden olmaktadır. Çünkü Whewell'in aklın yanında vicdandan da bahsediyor oluşu sanki temel ilkeleri aklın değil de vicdanın sezgisel olarak kavradığı intibasını uyandırmaktadır. Bu durumda da vicdan akıldan ayrı bir yeti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aslında durum bundan farklıdır. Zira Whewell, her ne kadar sezgici gelenek içerisinde yer alsada Shaftesbury (1671-1713) ve Francis Hutcheson (1694-1746) gibi bazı sezgici düşünürlerin yaptığına benzer biçimde vicdanı bir duyu organı gibi kabul ederek "ahlak duygusu (*moral sense*)" olarak adlandırılmasına karşı çıkar. Çünkü durum böyle olduğunda karar verme süreçleri gayri rasyonel bir hale gelmektedir. Bu durum şuna benzer; yağmur yağarken yağmuru cildimizde hissettiğimizde gayri rasyonel biçimde yağmurun yağdığını bildiğimiz gibi ahlaki doğruları da aynı şekilde bildiğimizi varsaymamız gerekir.²⁷ Ahlakın rasyonel temelini muhafaza etmek isteyen Whewell için bu, kabul edilemez bir pozisyonudur. Çünkü ahlaki doğrulara ilişkin bu tür bir bilinme süreci kabul edilirse, ne yapmamız gerektiğine ilişkin tartışmanın imkânı yoktur. Çünkü burada verilebilecek tek cevap "öyle hissediyorum"dan öteye geçemeyecektir. O halde Whewell'in sisteminde vicdan neyi ifade eder?

Whewell, "kalbe yazılmış yasa (*the law written on the heart*)"²⁸ olarak tanımladığı vicdanın, bir kimsenin kendi eylemlerine ilişkin zihnindeki ahlaki doğruluk-yanlışlık ölçütünü ifade ettiğini belirtir. Ona göre vicdanın iki yönü vardır: (1) ahlaki ölçüt olma yönü, (2) bilinç olma yönü.²⁹ Vicdan ilk yönüyle eylemlere ilişkin temel ilkelerin içsel bilgisini ifade ederken, ikinci yönüyle ise genel ahlaki ilkelerin tikel durumlara uygulanma kapasitesini ifade eder. Bir başka deyişle vicdan, bir yönüyle içimizdeki yasa, diğer yönüyle de davacı, şahit ve yargıçtır. Zihnimizde oluşturduğumuz içsel yasa olarak vicdan, en üstün kuralla uyum halindedir ki ahlak için ölçüt olma niteliği buradan ileri gelir. Zihnimizde inşa ettiğimiz bu içsel yasayla en üstün ahlaki ilkeye uygun olan eylemleri doğrudan tanır ve onaylarız.³⁰ Bir şahit ve yargılayıcı olarak vicdan, ödev ihlallerinde ortaya çıkan yaptırımların da kaynağıdır. "Kendini kınama"

²⁷ Snyder, "William Whewell" (05 Mayıs 2020).

²⁸ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 147.

²⁹ Whewell, vicdanın bu iki yönünü Orta Çağ Hristiyan düşüncesindeki *synderesis* - *syneidesis* ayırımına benzetir. Burada ilk kavram temel ahlaki ilkelerin içsel bilgisini, ikincisi ise genel ahlaki ilkeleri tikel durumlara uygulama kapasitesini ifade eder. Bk. Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/235.

³⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/235.

şeklinde tezahür eden bu süreç, pişmanlığa, vicdan azabına dolayısıyla da acıya neden olur.³¹

Whewell'in vicdanı akıldan ayrı bir yeti olarak kabul etmemesinin altında yatan temel neden, eylemlerin ahlaki bir kurala uygunluğunu keşfetmenin, herhangi bir duyunun işleyişinden tamamen farklı bir süreç olmasıdır. Whewell bu konuda şöyle söyler: "Biz, ahlaki kuralların zorunluluğunu görmeyi ve bu kuralların eylemlere uygulanmasını sağlayan yeti anlamında insanın ahlaki bir yetiye (*moral faculty*) sahip olduğunu söyleyenleri onaylıyoruz. [Fakat] biz burada bir Ahlaki Duyu'dan (*Moral Sense*) bahsetmiyoruz. Çünkü eylemlerin bir kurala uygunluğunun keşfi herhangi bir duyunun işleyişinden tamamen farklı bir süreçtir. Biz Vicdan'a referansla konuşurken, Vicdan ile eylemlerimizi doğru ya da yanlış olarak şekillendirdiğimiz yargıyı kastediyoruz."³² Dolayısıyla Whewell'in sisteminde eylemlerin ahlaka konu olan niteliklerini keşfeden ve açıklayan asıl yeti akıldır. Bu anlamda zannedildiği gibi bize ahlaki kuralları keşfettiren sezgi, gayri rasyonel bir süreç değildir. Vicdan Whewell'in sisteminde aklın bir işlevidir: "Aslında Vicdan, doğru ve yanlış meselesinde istifade edilen ve insanın doğası gereği doğru ve yanlışla ilişkin görüşüne ayrılmaz biçimde bitişen onaylama ya da kınama duygularının eşlik ettiği akıldır."³³ Kısacası biz akılla doğru olan şeyi görürüz, vicdanımız da bu gördüğümüz şeyin doğruluğunu onaylar.³⁴

Whewell'in vicdana ilişkin bu yaklaşımı çeşitli soruları gündeme getirir. Bu sorulardan ilki, akıl ve vicdan arasındaki hiyerarşik ilişkidir. Whewell, bu konuda son derece net biçimde vicdanın otoritesinin en üstün otorite olmadığını altını çizer. Ona göre vicdan, aklın rehberliğine ve yönlendirmesine sürekli olarak ihtiyaç duyar: "Ahlakın yeri kalptir, başla ilişkisini sürdürdüğü müddetçe. İnsanın gerçek rehberi Vicdan'dır; Akıl, Vicdan'ın rehberi olduğu sürece."³⁵ Çünkü ona göre her ne olursa olsun vicdanın yargılarında yanılması her zaman ihtimal dâhilindedir. Vicdan, kararları değerlendirirken kendisine ölçüt olarak aldığı en üstün ahlaki kuralı, tikel eylemlere yanlış biçimde uygulayabilir. Bu durumda da vicdanın, akıl tarafından düzeltilmesi gerekir.³⁶

³¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/236.

³² William Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England* (London: John W. Parker, 1852), xx.

³³ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 144.

³⁴ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 149.

³⁵ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xx.

³⁶ Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xx.

İkinci soru, vicdanına uygun davranan kişinin eyleminin doğruluğundan emin olunup olunamayacağıdır. Bu bağlamda “Kendi vicdanına danışarak eylemde bulunan kişi bütün suçlamalardan beri midir?”, sorusu oldukça anlamlıdır. Whewell, bu soruya olumlu cevap vermenin ahlak alanında tutarsızlıklara neden olacağını düşünür. Çünkü bu durumda tutkular, önyargılar ve eğitimin etkisi devreye girecek söz konusu bu ölçütün bunlar tarafından belirlenme tehlikesi baş gösterecektir. Zira insanlar zaman zaman cinayet, dolandırıcılık, yalan söylemek gibi şeyler yaparlar. Bunların doğru olduğunu düşünürler ve gerçekten de bu eylemlere ilişkin herhangi vicdani bir pişmanlık da duymazlar. Oysaki Whewell'e göre bütün ahlakçıların yanlış olarak niteleyeceği eylemlerdir bunlar.³⁷ Eğer her insanın böylesi bir ölçüte sahip olduğu kabul edilirse, bu insanlar söz konusu eylemlerini vicdanlarına danışarak yaptıklarını, vicdanlarının da müsterih olduğunu söylediklerinde, bu eylemler ahlaki açıdan doğru olacaktır. Böylesi bir durum kabul edilemez olduğu için kişinin eylemini vicdanına dayanarak yapıyor olması onun eylemini nihai anlamda ahlaki kılmaz. Eylemin akıl ve en yüksek ilke ile de uyumlu olması gerekir.

Üçüncü soru ise vicdanın kişiye özgü olup olmadığıdır. Whewell, tıpkı akıl gibi vicdanın da kişiye özgü olduğunu düşünür. Ona göre her bireyin arzuları nasıl kendine özgü ise vicdanı da kendisine özgüdür. Nasıl ki insanların kendilerine özgü bireysel akılları varsa, insanoğlunun da ortak bir akli vardır ve fail kendi bireysel aklıyla bu ortak akla katılır, aynı şekilde her birey de insanoğlunun ortak vicdanına kendi vicdanı aracılığıyla katılır. Whewell'e göre en üstün yasa, birey üzerindeki otoritesini vicdan aracılığıyla ortaya koyar.³⁸ Whewell'in vicdanın kişiye özgü olduğuna ilişkin yaklaşımının ortaya çıkaracağı en temel problem ise bireylerin vicdanlarının çatışmasıdır. Bir diğer deyişle, birbirinin zıddı iki eylemi yapan failin de eylemlerini vicdanlarına dayanarak yaptıklarını ifade ettiklerinde ortaya çıkacak durumdur. Sorunun farkında olan Whewell, muhaliflerin bazen birbirine zıt iki yargının ortaya çıkmasından hareketle kimin vicdanının temel alınacağı eleştirisini, popüler ve aldatıcı bir argüman olarak niteler. Ona göre muhaliflerin iddia ettiği gibi vicdanı nihai ve en üstün otorite olarak kabul eden, vicdan bir şeye karar verdiğinde daha ileri bir nedene ihtiyaç duyulmadığını savunan sistemlere karşı bu eleştiri makuldür. Fakat kendi sistemi açısından böyle bir durum söz konusu değildir.³⁹ Whewell burada haklıdır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi onun sisteminde vicdan

³⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/237.

³⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/239.

³⁹ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 143-144.

en üstün otorite değildir. Vicdan, akıldan yardım aldığı sürece, yargılarını temel ahlaki zorunlu ilkelere dayandırdığı sürece herhangi bir sorun ortaya çıkmayacaktır. Dolayısıyla vicdan aklın da yardımıyla gerekli gelişimleri kaydettiğinde bu tür yargı çatışmaları ortaya çıkmayacaktır, çünkü temel ahlaki ilkeler zorunlu doğrulardır. Bunlara dayalı olan yargıların da zorunlu olarak doğru olması gerekir. Bu nedenle eğer bahsedilen türden bir çatışma varsa, yargılardan biri yanlıştır. Bu da yargısında yanılan kişinin vicdanının akıl tarafından düzeltilmesi gerektiğinin bir işaretidir.

İşte tam bu nokta Whewell'in ahlaki gelişim idealinin temellendiği noktadır. Ona göre ahlak alanında karşımıza çıkan bu tür çatışmaların temelinde vicdanların gelişim aşamalarının farklı olması yatmaktadır. Zira zorunlu doğrular temelinde geliştirilen ve aklın rehberlik ettiği vicdanlar arasında herhangi bir çatışmanın ortaya çıkması Whewell'in sistemi düşünüldüğünde mümkün değildir. Bu nedenle onun faile ahlak alanında biçtiği en önemli görev, vicdanını en üstün yasa ile uyumlu hale getirmektir. Bunun uzun ve zor bir süreç olduğunu kabul eden Whewell, söz konusu sürecin nihayeti olmayan, ömür boyu sürecek bir kendini geliştirme süreci olduğunu belirtir. İşte bu süreç, ahlaki gelişim idealidir.⁴⁰

Whewell'in gelişim idealinin temelini ortaya koyduktan sonra şimdi bu gelişim idealini ele alalım.

2. Ahlaki Gelişim İdeali

Whewell, ahlakın bir gelişim ideali olması konusunda şunları söyler: "Bu ahlaki ilerleme, biz yeryüzünde var olduğumuz sürece asla sona eremez. Yaşadığımız sürece, kendimizi daha iyi ve daha akıllı yapma; iyilikseverliğimizi arttırma, kalplerimizi arındırma, düşüncelerimizi yükseltme, kendimizi gitgide daha erdemli kılma imkânımız olacaktır. Bunu yapmak ahlaki bir gelişme ve yetiştirmedir. Doğal yaşamımız devam ederken ahlaki yaşamımız asla sona ermez."⁴¹ Whewell'in bahsettiği bu ahlaki gelişim idealinin amacı, gerçek mutluluğu elde etmektir. Mutluluk, diğer tüm amaçları içeren en üstün ve nihai amaçtır. Bu nedenle mutluluğu elde eden insan artık başka herhangi bir şeyi arzulamaz. Mutluluk bizim var oluş amacımızdır.⁴² Hemen ifade etmek gerekir ki Whewell'in gerçek mutluluk ile kastettiği şey, bu dünyadan ziyade bundan sonraki yaşamdaki mutluluktur. Bu dünya ona göre sonraki yaşama bir hazırlıktır. Çünkü yalnızca bu dünyanın var olabileceği fikri insanı tatmin

⁴⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/237.

⁴¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/227.

⁴² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/359.

etmez.⁴³ Zira ahlaki ve entelektüel gelişimin gerçekleştiği yer ruhtur ve gerçek mutluluğu elde edecek olan da ruhtur.⁴⁴

Whewell, bu noktada mutluluğun hazla olan ilişkisine dikkat çeker. Muhalifi olduğu faydacılar gibi hazzın doğal olarak kendinde bir amaç olduğunu kabul eden Whewell, akıl tarafından yönlendirilmeyen tüm eylemlerin doğal olarak hazza meyyal olduğunu belirtir. Fakat buradan hareketle hazzı ahlakın nihai hedefi haline getirmek ahlak açısından son derece sakıncalıdır. Çünkü eğer hazzın en yüksek amaç haline gelmesine izin verilirse haz, ahlak alanındaki tek ölçüt haline gelecektir. Bu durumda da erdemler de dâhil olmak üzere ahlak alanının birçok temel unsuru kendinde değil, hazza aracılık ettiği oranda bir değere sahip olabilecektir.⁴⁵ Bu nedenle Whewell, mutluluğun hazdan çok daha geniş olduğunu, hazzın mutluluğu meydana getiren unsurlardan yalnızca birisi olduğunu ifade eder.⁴⁶

Bununla birlikte o, ahlakın amacının mutluluk haricinde başka bir şey olamayacağını da söyler. Her ne kadar zaman zaman insanlar mutluluğu değil de başka şeyleri nihai amaç olarak edindiklerini düşünseler de Whewell'e göre bu durumun olması çok mümkün değildir. Çünkü insanlardan bu amaçlarını tanımlamaları istendiğinde bunu ancak mutluluğa işaretleyebileceklerdir. Ahlaki varlıklar olarak mutluluğu ahlaki gelişimimiz içerisinde bulmak zorundayız ve ahlaki ilerlememizin nihai durağında bizi mutluluk bekliyor olmalıdır. Bu nedenle Whewell, insanların erdemli olmak suretiyle mutlu olmayı kendilerine nihai amaç haline getirmelerini ahlaklı olmanın zorunlu şartı olarak görür.⁴⁷ Ona göre ahlak kuralları da insanları mutluluğa ulaştırdığı ölçüde değerlidir. Eğer bir ahlaki kural bizi mutluluğa sevk ediyorsa, insanlar bu kurala riayet noktasında istekli olurlar ve kural bu istek oranında ahlaki fail üzerinde yaptırım gücüne sahip olur. Aksi durumda insanlar kendilerini mutluluğa ulaştırmayan kurallara uymazlar ve kurala riyeti terk ederler.⁴⁸ Bundan dolayı Whewell, insanlardan mutluluklarını azaltacak şeyler istemenin doğru olmadığını düşünür.⁴⁹ Ahlak açısından buradaki temel zorluk, doğal olarak hazza yönelen bireyin bu arzusunu dizginlemesini sağlamak, kendi çıkarının hilafına olsa bile ahlaki olarak doğru olan eylemleri yapmaktan

⁴³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/11.

⁴⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/10.

⁴⁵ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/355.

⁴⁶ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 131.

⁴⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/359.

⁴⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/359.

⁴⁹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/361.

haz alır duruma getirmektir. Bu sorun aslında mutluluk ile ödev arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorunudur.

Whewell, bu sorunun farkındadır ve bunun ahlak açısından çok büyük bir sorun olduğunu düşünür. Çünkü mutluluk ile ödevi bir filozofun zihninde bile bir araya getirmek son derece zorken, bunu sıradan insanın zihnine yerleştirmek çok daha zordur. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Whewell, insandan tatmin durumunu azaltacak herhangi bir şeyi talep etmenin doğru olmadığını savunur. Fakat gündelik yaşama baktığımızda insanlardan bu minvalde birçok şeyin beklendiği de çok açıktır. Bu zorluğu ortadan kaldıracabilecek tek çözüm, mutluluk ile ödevin uyumlu hale getirilmesinden geçer. Whewell'in bu sorunu çözmede müracaat ettiği şey dindir. Çünkü ona göre ancak din, bize ödev ile mutluluk arasındaki özdeşliği tam anlamıyla, açık ve ikna edici biçimde sunabilir. Sadece bununla da kalmaz, bu ilişkiyi her seviyeden zihnin kavrayacağı şekilde yapar. Bu noktada Whewell'e göre bireylerin zihnine bu uyumu yerleştirmede özellikle dinî eğitim son derece işlevsel bir araçtır.⁵⁰

İşte tam bu nokta Whewell'in ahlak teorisinin en önemli aşamasına geçtiği ve makalenin temel sorusunun kendisini izhar ettiği noktadır. Çünkü Whewell bu aşamadan sonra hem ahlakın hem de bilimin ilkelerinin dayandığı *a priori* doğrularının teolojik temelini inşa etmeye başlar. Bu teolojik temel inşasında ortaya çıkan temel soru ise failin dinin yardımı olmaksızın ahlaki gelişim idealini gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği, bir diğer ifadeyle bu gelişim idealinin sonunda kendisini bekleyen gerçek mutluluğu elde edip edemeyeceğidir. Bu soruya cevap aramanın en işlevsel yolu, ilk olarak Whewell'in sisteminde en yüksek iyinin ne olduğunu tespit etmek, erdem ile ödevin en yüksek iyi ile ilişkisini ortaya koymak ve ikinci olarak ise bu en yüksek iyinin ahlaki gelişim idealindeki rolüne odaklanmaktır.

2.1. En Yüksek İyi, Erdem ve Ödev

Whewell'in sisteminde "en yüksek iyi (*summum bonum*)", Tanrı'dır, O'nun emirleri ve iradesidir. Ona göre, Tanrı'ya insanların yöneticisi olarak inanırız ve bu anlamda ahlak yasası O'nun emirlerinden başka bir şey değildir. Tanrı, açık ve gizli tüm davranışlarımızı görür, bilir.⁵¹ Whewell'e göre Tanrı, sadece doğal şeylerin fiziksel nedeni değil, fakat insanların kişisel olarak öyle oluşlarının, sosyal ilişkilerinin, kanaatlerinin, eylem kurallarının, eylemlerin doğru ve yanlış olmalarının da nedenidir.⁵²

⁵⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/360.

⁵¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/83.

⁵² Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 150.

Whewell'in en yüksek iyiyi Tanrı olarak belirlemesi, "ödev" ve "erdem" kavramlarını gündeme getirir. Whewell "ödev" kavramını, en üstün kurala uygun davranma yükümlülüğü olarak tanımlar.⁵³ Ödev, temelde Tanrı emrini ifade eder. Bu nedenle ödevin ihlali bir anlamda Tanrı'nın emrinin ihlalidir. Ödevi yerine getirmemek, Tanrı'nın iradesine karşı gelmektir. Dinî bağlamda ise bu, günaha tekabül eder. Çünkü Tanrı kendi yasasını ödül ve cezalarla destekler.⁵⁴ Söz konusu acı ve mutluluk bu dünya ile sınırlı değildir, ölümden sonra da devam eder.⁵⁵ "Erdem" ise ödevlerin yerine getirilmesinden ortaya çıkan zihin alışkanlıklarıdır. Whewell'e göre ödevin yerine getirilmesi erdemi ifade ederken, ödevin ihlali ise rezilete karşılık gelir.⁵⁶

Whewell, bazı erdemlerin diğerlerine nazaran daha temel olduğunu düşünür ve bunların sayısını beş olarak belirler: (1) İnsanlık (*humanity*) ya da yardımseverlik (*benevolence*) yani insanları insan olarak sevmek ve bütün insanların iyiliğini amaçlamak, (2) Adalet (*Justice*) yani kişinin kendisine ait olana rıza göstermesi, kendisine ait olmayana göz dikmemesi, (3) Doğruluk (*Truthfulness*) yani kişinin konuşmalarında herkesin anladığı anlamı gözetmesi, (4) İffet (*Purity*) yani doğamızın yüksek kısmının alçak kısmını yönetmesi, bedeninin ruha itaat etmesi ve (5) Düzen (*Order*) yani ahlakın zorunlu şartı olarak kişinin pozitif yasalara itaat etmesi.⁵⁷

Whewell, bunları "Beş Temel Erdem (*Five Cardinal Virtues*)" olarak isimlendirir. Bu isimlendirmeyi Antik Yunan'dan gelen "Dört Temel Erdem" isimlendirmesinden esinlenerek yaptığını ifade eden Whewell, Antik Yunan'daki bu dört temel erdem olan adalet, bilgelik, ölçülülük ve cesaret erdemlerinin, insan eylemlerini tasnif etmede son derece başarısız olduğunu savunur. Çünkü bu dört erdem ahlakın ihtiyaç duyduğu erdem ve ödevlerin tamamını türetme noktasında eksiktir, oysaki kendi saymış olduğu beş erdem diğer tüm erdem ve ödevlerin kaynağıdır.⁵⁸ Burada hemen ifade etmek gerekir ki çok ilginç bir şekilde Whewell, Orta Çağ Hıristiyan ahlak düşüncesinde sıklıkla karşımıza çıkan teolojik erdemlere (iman, sevgi ve umut) yer vermemiştir. Bize göre

⁵³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/37.

⁵⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/48.

⁵⁵ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/3.

⁵⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 1/48.

⁵⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/6; Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 108. Whewell, *Lectures*'ta beşinci erdem olarak "Düzen"i yerine Aristoteles ve diğerleri tarafından entelektüel bir erdem olan "Bilgelik (wisdom)"i de sayılabileceğini belirtir. Çünkü düzen, açık biçimde hem doğru kuralların keşfedilmesinde hem de kuralların onaylanmasında kendisini gösterir. Whewell, *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*, xxii.

⁵⁸ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 91.

Whewell her ne kadar bu teolojik erdemleri temel erdemler arasında açıktan zikretmese de bunlar özellikle de iman onun sisteminde örtük biçimde yer alır. Bu konuya aşağıda temas edeceğiz.

Belirli entelektüel seviyeye ulaşamamış kişilerin bu temel erdemlerin kendinde açıklığını göremeyebileceğini belirten Whewell, entelektüel gelişimin sağlandığı oranda bu erdemlerin açıklık ve doğruluklarının net hale geleceğini ifade eder. Bu beş temel erdem herhangi daha temel bir aksiyomdan çıkarımlanmadığı gibi akıl yürütmeye elde edilmiş de değildir.⁵⁹ Whewell'e göre bunları sezgisel olarak biliriz. Dolayısıyla bu erdemlere daha ileri bir temel aramak felsefi açıdan bir hatadır.⁶⁰ Whewell'in zihninde bu erdemler temelde insanın Tanrı'ya benzeme gayretine işaret eder. Zira bahse konu erdemler en mükemmel şekilde Tanrı'da bulunur ve dolayısıyla da Tanrısal mükemmelliğin birer ifadesidir.⁶¹

Buraya kadar en yüksek iyi olan Tanrı ve Tanrı'nın iradesi temelinde açıklanan ödev ve erdem kavramlarını ele aldık. Şimdi ise bu teolojik temelin, ahlaki gelişim idealine odaklanabiliriz.

2.2 Ahlaki Gelişim İdeali ve Din

Whewell'e göre ahlakçılar insanlara doğru olan şeyi öğrettiklerinden failin bilgisi ile tutarlı biçimde eylemde bulunmasını beklerler. Fakat sıklıkla bu beklentiler boşa çıkar. Bu durum ahlakçıların sahip olduklarının ötesinde başka bir güce ihtiyaç duyduklarını gösterir. Bir diğer deyişle, insanları rasyonel biçimde eyleyen varlıklar haline getirmek yalnızca ahlakçının gücü ile başarılacak bir şey değildir. İşte Whewell, ahlak alanında dine olan ihtiyacın temellendiği nokta olarak burayı gösterir. Din, bireye aklın ışığının yetersiz olduğu durumlarda doğru olan şeyin ne olduğunu gösterir. Ona göre burada iki soru gündeme gelir: "Fail ne yapmalıdır?" ve "Bu eylemi niçin yapmalıdır?". Whewell, ilk sorunun ahlakçının cevaplaması gereken soru olduğunu ikincisinin ise dinin cevaplaması gereken soru olduğunu belirtir. Ahlak ile dini bu kadar iç içe soktuğunuzda akıllara hemen bu durumun ahlakın rasyonelliğini etkileyip etkilemediği sorusu gelir. Fakat Whewell bu konuda oldukça net biçimde söz konusu bu durumun ahlakın rasyonelliğini muhafaza etmesinin önünde herhangi bir engel teşkil etmeyeceğini iddia eder. Zira ona göre din, belki yeni bir yön, yeni temeller verebilir fakat bu durum ahlakı daha az rasyonel yapmaz.⁶²

⁵⁹ Schultz, "Whewell, William", 3.

⁶⁰ Donagan, "Whewell's Elements of Morality", 729.

⁶¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/6.

⁶² Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 23-24.

Fakat Whewell, verdiği bu tartışmalı cevabın devamında “doğal din (*natural religion*)” ile “vahyedilmiş din (*revealed religion*)” arasında bir ayrım yapar. Whewell'e göre kişinin akıl yürüterek kendisini yaratan bir Tanrı'nın var olduğunu bilmesi, bu Tanrı'nın kadir-i mutlak bir varlık olarak evreni yönettiğini, emirlerine itaatın mutluluğu, ihlalin ise acıya neden olduğunu bilmesi doğal dini ifade eder.⁶³ Bununla birlikte Tanrı emirlerini ihlal ettiğimizde, O'ndan nasıl af dileyeceğimizi, işlenen günahın cezasını nasıl çekeceğimizi ve bu suretle de ahlakımızı geri nasıl kazanacağımızı bize öğreten din de vahyedilmiş dindir.⁶⁴ Bu bağlamda Whewell için ahlakın iki boyutu vardır: aklın ahlakı ve vahyin (Hıristiyan) ahlakı. Her ikisi de bize Tanrı'nın iradesini verir.⁶⁵

Bu ayrımın temelinde aklın sınırlı yapısı yatar. Zira akıl doğası gereği her şeyi bilemez, akli aşan durumlar vardır ve bu noktada aklın bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Whewell şöyle der: “İnsan eylemlerine yönelik Tanrı iradesi, kısmen akılla kısmen de vahiyle bilinir.”⁶⁶ Dolayısıyla Whewell, bu şekilde ahlak alanında aklın tek başına yeterli olamayacağını vahiye olan ihtiyacı ortaya koymuş olur. Whewell'in akla ilişkin bu yaklaşımı sisteminin rasyonelliğini son derece şüpheli bir hale getirmektedir. Fakat nihai kararı vermek için vahyin akla hangi noktalarda destek olduğunu bilmek önemlidir. Şu aşamada Whewell'in sisteminin rasyonelliğini muhafaza edebilmesi için vahyin aklın yanında ikinci bir temel unsur olmaktan çok akla yardımcı bir unsur olması gerekir. Peki, durum gerçekten böyle midir?

Whewell, burada çok zekice bir yaklaşımla Tanrı'ya imanı vahiyle değil akılla temellendirir ve vahiy vurgusunun aklın önüne geçmesine izin vermez. Yukarıda görüldüğü üzere süreç akılla temellenen doğal dinden vahyedilmiş dine doğru gider. Böylece akılla temellendirilen Tanrı'ya iman reddi vahyi inkâr değil, akli inkâr haline getirilmektedir. Zaten devamında vahyin ahlaka yönelik temel içerimleri olan; erdemlin karşılığının mutluluk, reziletin ve günahın karşılığının ise mutsuzluk olduğu, sonraki yaşamda ödül ve cezanın olacağı fikrini, ruhun ölümden sonra da hayatta kalacağını, Tanrı'nın ödül ve cezasının muhatabının ruh olduğu fikrini insanın zaten akıyla bildiğini ileri sürer. Ona göre vahiy bunlara ek olarak, Tanrı'ya yönelik birçok ödevden bizi haberdar eder ve erdemli olmaya ilişkin en iyi yolları gösterir. Dolayısıyla Whewell'e göre Tanrı'nın İsa Mesih'e vahyettiği iradesini ifade eden Hıristiyan ahlakı, rasyonel ahaktan çok farklı değildir. Onun temel işlevi, akli vahyin

⁶³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/3.

⁶⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/4.

⁶⁵ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/53.

⁶⁶ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/83.

ışığıyla aydınlatmak ve onu dinî yaptırımlarla desteklemektir. Bir başka deyişle rasyonel ahlakın yaptırımlarını çok daha kesin ve güçlü yapmaktır. Hıristiyan ahlakı, akıl temelinde ortaya konan ödev ve erdemleri, özellikle de beş temel erdemi kabul eder.⁶⁷ Bununla birlikte Whewell, vahiyle insanlığa bildirilen ödev ve erdemlerin İsa Mesih'te vücut bulduğunu düşünür. İsa Mesih'in karakteri olabilecek en yüksek seviyede iyiliksever, adil, saf bir insan karakterini temsil eder. Onun karakterinde ahlak mükemmel halini alır. Böylece tanrısal mükemmelliğin bir insanda gerçekleştiğinin şahidi olunur. İşte Whewell'e göre ahlak alanında insanlara düşen görev, bu mükemmelliği takip etmektir. Bu amaç Hıristiyanlık tarafından insanlara ahlaki kariyerlerinin nihai amacı ve gayesi olarak verilir.⁶⁸

Görüldüğü üzere Whewell, bu noktaya kadar akli öncelemeye, vahyin dolayısıyla da dinin, aklın ulaştığı temel doğruları tasdikleme ve daha da detaylandırma konusunda yardım ettiğini ısrarla vurgulamaya devam eder. Burada hala temelde akıl bulunur, zira kendi sisteminin temelini oluşturan Tanrı'nın varlığı ve iradesi hala aklın bilme sınırları dâhilindedir. Dolayısıyla buraya kadar yaptığı şey, temelde akıl ile Tanrı iradesi arasında bir paralellik inşa edip, vahyi aklın sadık bir yardımcısıymış gibi sunmaktır. Dikkat edilirse vahyin akla yardım ettiği belirtilen hususlar temel değil, daha çok tali hususlardır. Açıkçası Whewell'in bu noktaya kadar ahlaka hem teolojik bir temel sağlayıp hem de ahlakın rasyonelliğini muhafaza etmeyi başardığını söylemek mümkündür. Fakat bu noktadan bir adım sonrasına geçtiğimizde konumuz açısından çok temel bir aşamaya ulaşılmış oluruz. Burada Whewell'in cevaplaması gereken belki de en zor soru vardır: "İnsan aklıyla Tanrı iradesi arasında bir özdeşlik varsa, bu durumda insanın ahlaki gelişim idealini gerçekleştirebilmesi için Tanrı'ya inanması bir zorunluluk mudur, vahiyden yardım almaksızın bu süreç tamamlanamaz mı?"

Whewell, bu soruya tereddütsüz şekilde olumsuz cevap verir ve bize göre burası onun ahlak sisteminin rasyonel zeminini kaybettiği noktadır. Zira Whewell, Tanrı'nın ahlak için önemine binaen, Tanrı'ya inanmayan birinin mazur görülemeyeceğini savunur. Çünkü Hıristiyanlık ve İsa Mesih, tarihi bir olgu olmasının yanında Tanrısal yönetimin gerçekleşmesinin tarihidir. Tanrı'nın kudret, insan ruhlarının kurtuluşu gibi Hıristiyanlığa ait görüşler insanların pişmanlıkları için zorunluluktur ve sürekli olmak zorunda olan ahlaki gelişim için de bunlar elzemdir. Bu nedenle vahiy tarafından ortaya

⁶⁷ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/17.

⁶⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/13.

konulan gerçeklerle muhatap olan ve bunlara inanmayan kişiler suçlanırlar ve bunlar mutsuz olmaya mahkûm kişilerdir.⁶⁹ Whewell, Hıristiyanlığın, vahyin, İsa Mesih'in inişinin, Tanrı'nın insanlarla yaptığı anlaşmanın bir olgu olduğunu ve bu olguların sadece akılla bilinmeyeceğini savunur. Bu noktada ona göre vahiyden haberi olmayan kişi suçlanamaz. Ancak vahiyden haberi olduğu halde bilerek vahyin buyruğuna girmeyenler Tanrı katında suç işlemiş olurlar. Hıristiyan vahyi kendilerine kanıtlarla gelen insanlar bu manada mazur görülemezler. Bu tür insanlar, olgulara ilişkin kanıtları reddeden ya da kasten görmezden gelen kişiler gibidirler. Çünkü onlar hayatlarına ilişkin doğru davranışın ne olduğunu söyleyen en önemli ve doğru kaynağa sırtlarını dönmüşlerdir.⁷⁰ Whewell, Hıristiyan vahyini kabul etmeyen kişileri bugün tüm bilimsel verilere rağmen dünyanın düz olduğunu savunan insanlara benzeterek, onları gerçeğe yüz çevirmekle suçlar. Ona göre bugün dünyanın düz olduğunu savunan insanları nasıl aptal ve kör olmakla suçlarsak, benzer suçlamaları bu kişilere de yöneltebiliriz. Çünkü Whewell, bir meselede kanıtlar inkâr edilemez şekilde serdedildiğinde bilgeliğin o fikri kabul etmek olduğunu savunur. Aksi takdirde rasyonel düşünce ödevi ihlal edilmiş olur.⁷¹ Dolayısıyla Whewell'e göre sadece akıl temelinde oluşan bir Tanrı inancı insanı tam anlamıyla tatmin edemez. İsa Mesih'in yeryüzüne gelişi, Tanrı ve insan arasındaki ilişkiye açıklık getiren ve insanın manevi doğasının ihtiyaçlarını gideren merkezi bir olaydır. Bu olay gerçekleştiğinde ancak doğal din tamamlanmıştır. Doğal din bu nedenle vahye ihtiyaç duymuştur. Tanrı'ya inanılmadığı sürece ahlak tam olamaz. Bu, hiçbir amacı olmayan bir Tanrı'ya inanmak gibidir. Bu durum bir Hıristiyan'a göre ahlaki ve entelektüel gerilemedir. Çünkü bir insan Tanrı'ya inanmadığı sürece Tanrı'nın bir araya getirdiği insanlara faydalı olamaz. Bu anlamda İsa Mesih'e inanmayan kişi de bu kutlu ışıktan nasiplenmediği için ateistlerden farksızdır.⁷² Kısacası Whewell'e göre ahlaki gelişim, dinî gelişim olmadan tamamlanamaz. Tanrı'ya iman ahlaki ve entelektüel gelişimimizin olmazsa olmaz bir unsurudur.⁷³ Whewell'in buradaki düşüncesinin temelinde insanın ahlaki gelişimi için elzem olan bir şeye kasten sırt çevirmesi, görmezden gelmesi vardır. Ona göre bu insanlar ahlaki gelişimlerini bir sonraki safhaya taşıyacak ve yerine herhangi bir şekilde başka bir şeyin koyulamayacağı unsurdan istifade etmeyerek, ahlaki gelişim görevlerini bilerek ihmal etmektedirler.

⁶⁹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/91.

⁷⁰ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/92.

⁷¹ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/94.

⁷² Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/104.

⁷³ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/2.

Görüldüğü üzere Whewell'in yukarıdaki soruya verdiği cevap, rasyonelliğin yitirildiği ve tamamen teolojik olan bir temele dayanmaktadır. Burada karşımıza çıkan en temel kavram artık "iman"dır. Akıl, bu noktada yerini yetersizliğinden ötürü imana bırakmıştır. Okuyucunun hatırlayacağı üzere yukarıda Whewell beş temel erdem sayarken, iman, sevgi ve umut erdemlerini saymamıştı. Fakat bu noktada açıkça görülmektedir ki Tanrı'ya duyulan iman, sevgi ve umut, bu beş temel erdem zeminini teşkil etmektedir. Zira Tanrı'ya iman etmeyen, O'nu sevmeyen, dolayısıyla O'nun irade ettiğini istemeyen ve O'nun merhametine ulaşacağını umut etmeyen insanın ahlaki gelişimini tamamlaması, gerçek mutluluğu elde etmesi mümkün değildir. Bu nedenle Whewell'in sisteminde her ne kadar teolojik erdemler görünür değilse de sistemin arka planında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Eğer durum buysa, yukarıda zikredilen sorunun bir devamı niteliğinde başka bir sorun daha karşımıza çıkar. Buna göre gerçekten doğal dinin tamamlanması İsa Mesih'in yeryüzüne inişiyle gerçekleşmişse ve tarihî bir olgu ise bu olaydan önceki dönemde yaşamış insanlar, ahlaki gelişimlerini nasıl tamamlamışlardır ya da tamamlayabilmişler midir? Whewell, açık bir şekilde Hıristiyanlığın insanlara ahlaki gelişimleri için verdiği şeylerin, insanların Hıristiyanlık öncesinde hiçbir surette asla ulaşamayacakları şeyler olduğunu ve söz konusu bu şeylerin ahlaki gelişim için en uygun araçlar olduğunu söyler. Bununla birlikte vahye muhatap olduğu halde, vahyi reddedip yeterli ahlaki gelişim gösteremeyen bireylerin Hıristiyanlık öncesi duruma düşeceğini belirterek⁷⁴ reddedilmez biçimde Hıristiyanlık öncesi ahlaki gelişim idealinin mümkün olmadığını savunur.

Bu noktada son olarak da bizim cevaplamamız gereken nihai bir soru vardır: "Temelinde Tanrı'nın bulunduğu ve Tanrı'ya imanın zorunlu tutulduğu bir teorinin rasyonel olmadığı iddia edilebilir mi?" Bize göre bu soruya doğrudan "evet" cevabı vermek mümkün değildir. Çünkü burada hala açık kalan son bir kapı vardır ki o da Tanrı'nın aklın temel ilkelerine mugayir şeyleri irade edip etmeyeceğidir. Çünkü akıl ile Tanrı'nın iradesi arasında ancak böyle zorunlu bir ilişki inşa edilirse rasyonellikten bahsedilebilir. Söz gelimi, faydacı geleneğe buna benzer bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Jeremy Bentham (1748-1832), akıl ile Tanrı iradesi arasındaki asıl meselenin Tanrı iradesini bilmek değil, doğruyu bilmek olduğunu düşünür. Çünkü ona göre doğrunun ne olduğu bilindiğinde zorunlu olarak Tanrı'nın da iradesi bilinebilecektir. Zira Tanrı, zorunlu olarak doğru olanı irade etmek zorundadır. Eğer bir Tanrı

⁷⁴ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/93.

doğruyu değil de yanlış irade ediyorsa o, iyi bir Tanrı değildir.⁷⁵ Whewell'in de buna bir itirazı olduğu söylenemez. Zaten şu ifadeleri de bunu onaylar: "Tanrı iradesini, doğruyu bilmek suretiyle biliriz."⁷⁶ Fakat onun burada daha temel bir yaklaşımı vardır ki bu da yukarıdaki soruya verilen "evet" cevabını makul hale getirir. Zira Whewell, doğrunun Tanrı iradesini değil, Tanrı iradesinin doğruyu belirlediğini net biçimde ifade eder. "Tanrı, insanların yalnızca fiziksel doğalarının değil, ahlaki doğalarının da nedenidir. O, insandaki irade ve kişiliğin en üstün nedenidir."⁷⁷ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Tanrı, istediği durumda sınırsız kudretiyle insanın fiziksel doğasını değiştirebileceği gibi, ahlaki doğasını da değiştirebilir. Dolayısıyla insan için gayri ahlaki olan bir eylem, Tanrı tarafından ahlaki bir hale getirilebilir. Bu da Whewell'in sistemi açısından son derece normaldir. Zira iyilik ve doğruluğun kaynağı bu sistemde Tanrı'dır. Tanrı'nın fiilleri herhangi nedensel bir sürece dâhil olamaz. Aksi takdirde Tanrı kadir-i mutlak olamaz. Bu nedenle de Tanrı iradesi ile nedensellik arasındaki ilişki ortadan kalktığında aklın bilebileceği herhangi bir şey de kalmamış olur. Bu yaklaşımı ahlaki gelişimin nihai amacı olan mutluluk konusunda da gözlemlemek mümkündür. Zira Whewell şöyle der: "Tanrı'nın ahlaki bir varlık olan insanın efendisi olduğuna inanırız. Ahlak yasası O'nun emridir, vicdan O'nun sesidir; O, içimizdeki her şeyi bilir ve görür. Her birimizin mutluluk ya da mutsuzluğunu belirler, [çünkü] sınırsız güce sahiptir."⁷⁸ Whewell'in bu yaklaşımı mutluluğun temelde bir inayet meselesi olduğunu ima eder. Bu nedenle mutluluk konusunda Whewell'e göre insana düşen şey, erdemli olup ödevi yerine getirmek, bir başka deyişle Tanrı'ya itaat etmektir. Bunun ötesi artık Tanrı'nın inayeti ile ilgilidir. Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Whewell'in sisteminde Tanrı'nın erdemli insanı zorunlu olarak ödüllendirmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü Kadir-i Mutlak olan Tanrı, her şeyi yapma kudretine sahiptir. Buna insanları sebepsiz yere ödüllendirmek ya da cezalandırmak da dâhildir. Kısacası Whewell'in sisteminde mutluluğun gerekir şartı Tanrı'ya itaat etmektir fakat bu durum insanın mutluluğunu garanti etmez. Çünkü Tanrı iradesi tüm nedensel ilişkilerin dışındadır, üstündedir.

Gelinen nokta itibarıyla görülmektedir ki Whewell daha işin başında vadettiği ahlak, bilim ve dini tutarlı bir sistem içerisinde biraya getirme planına sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışmıştır. Bu bağlamda genel olarak vahiy karşısında aklı, vahyedilmiş din karşısında doğal dini, vahyin ahlaki

⁷⁵ Ross Harrison, *Bentham* (London: Routledge, 1983), 176.

⁷⁶ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 150.

⁷⁷ Whewell, *Lectures on Systematic Morality*, 149.

⁷⁸ Whewell, *Elements of Morality*, 1845, 2/3.

karşısında aklın ahlakını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Açıkçası bunu da bir noktaya kadar oldukça başarılı bir biçimde yapmıştır. Özellikle hem ahlakı hem de bilimi teolojik bir temele oturtup, bu temele dayanan ahlaki ve bilimsel aksiyomların tamamen rasyonel bir süreçle akıl tarafından bilinebileceği düşüncesi, Whewell'in amacı açısından son derece işlevseldir. Bu noktaya kadar da sistemi tamamen rasyonel bir yapıya sahiptir. Fakat iş, ahlak ile dini uyumlu hale getirmeye geldiğinde, akklı aşan hususların olduğu ve bunun da ancak vahiyle bilinebileceğini ifade ettiğinde Whewell, sisteminin rasyonel zeminini kaybetmeye başlar. Özellikle vahyin akla olan yardımını zorunlu görüp, imanı ahlaki gelişim idealinin bir şartı olarak ileri sürdüğünde bu rasyonel zemin tamamen ortadan kalkmaktadır. Artık, kadir-i mutlak Tanrı'nın sınırsız gücüyle herhangi bir nedensel zorunluluğa bağlı kalmadan tamamen kendi iradesiyle düzenlediği bir ahlaki dünya ile karşı karşıyayızdır.

Son tahlilde, Whewell'in Tanrı iradesine dayandırdığı bu sistemi, Tanrı'ya inanmayan, ruhun varlığına inanmayan, ölümden sonraki yaşama inanmayanlar vb. için hiçbir anlam ifade etmez. Hâlbuki rasyonel bir sistemin insanların ortak noktası olan akla dayanması ve dolayısıyla da tüm insanlara hitap etmesi gerekir. Bu yönüyle Whewell'in sisteminin son derece sorunlu olduğu açıktır. Sisteminin diğer bir önemli sorunlu yanı ise ahlakı bir inşa değil, keşif olarak kabul etmesidir. Bu keşfin de bilimsel bilgide olduğu gibi yığılarak değil de vahiyle bir anda elde edilen bir mahiyet arz etmesi, açık biçimde ahlakı donuklaştırmaktadır. Böylece ahlak, üzerine yeni herhangi bir bilginin eklenemeyeceği tamamlanmış bir yapıya bürünmektedir. Hâlbuki sürekli olarak değişen yaşam koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yeni sorunlar karşısında bu tür sabit bir yapının işlevsiz kalacağını ifade etmeye lüzum yoktur.

Değerlendirme

Whewell'in ahlak sistemini genel olarak özetleyecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkar: İlk olarak sistemin merkezinde her şeyin ölçütü olarak, en yüksek iyi olan Tanrı bulunur. Tanrı, evrenin yaratıcısı olarak hem doğayı hem de doğanın bir parçası olan insanların eylemlerini düzenleyecek belirli ilkeler vaz etmiştir. Bu ilkeler sezgisel olarak kavranırlar ve *a priori* olarak doğrudurlar. Mezkûr ilkelerin kaynağının Tanrı olması bu ilkeleri konu edinen bilim ile ahlak arasında ortak bir zemini teşkil ederken, bu ikisine daha sonra vahiy de katılır ve böylece Whewell, faydacılığa muhalefet etmek için çıktığı bu yolda aradığı ahlak, bilim ve din arasındaki tutarlı bir sistem inşa etme imkânını yakalamış olur. Çünkü ahlak ve bilimde yapılması gereken tek bir

şey vardır, Tanrı'nın vaz ettiği bu temel ilkeleri, bu ilkelerden çıkarılmış olan ikinci ilkelerin izini sürerek keşfetmektir. Bilimde süreç tamamen akıl yürütme, deney ve gözlem üzerinden yürürken, ahlakta ise bunlara ek olarak vahiy de sürece dâhil olur. Böylece sınırlı bir yapıya sahip olan akıl, doğası gereği ulaşamayacağı bilgileri de vahiy aracılığıyla elde etmiş olur. Böylece gerçek mutluluğun elde edilmesinin hedeflendiği ahlaki gelişim idealinde bireyin ihtiyaç duyduğu nihai yardımda sisteme eklenmiş olur. Çünkü bu gelişim ideali salt akılla tamamlanabilecek bir süreç değildir. İnsanlar Tanrı'dan gelen bu yardımı kabul etmekle yükümlüdürler. İsa Mesih'in getirdiği vahiy olmadan ahlaki tekâmülün tamamlanması mümkün değildir. Bu nedenle, İsa Mesih'in yeryüzüne gelmesinden önceki dönemde hiçbir insanın ahlaki tekâmülü tam olmamıştır. Dolayısıyla Tanrı'nın bu yardımını kabul etmeyenler, kendilerine en büyük ödev olarak yüklenen ahlaki gelişim idealini tamamlamayı reddetmiş olurlar ve kınanmayı hak ederler.

Böylesi bir ahlaki sistem inşa eden Whewell, yola çıkarken hedeflediği, teolojik bir temele sahip rasyonel bir ahlak inşasına ulaşamamış görünür. Her ne kadar amacına uygun olarak ahlak sisteminde vahiy karşısında sürekli olarak akli ön plana çıkarmaya, vahye aklın tamamlayıcısı rolü vermeye çalışsa da bunda çok başarılı olduğu söylenemez. Çünkü Whewell, akli vahyin kendisine sunduğu yardımları kabul etmede zorunlu tutar. Bu durum da meseleyi rasyonel zeminden tamamen kopararak bir iman meselesi haline getirir. Bu aşamadan sonra sistem, vahyin doğrularını kabul edenlerin ahlaki gelişim idealini tamamlayabildiği, vahye sırt çevirenlerin ise bu noktada başarısızlığa mahkûm olduğu ve hatta vahye karşı bu tutumları dolayısıyla kınandıkları bir yapıya bürünür. İşte bu aşama da onun sisteminin rasyonel zeminini yitirdiği noktadır. Ahlak, bu şekilde bir iman meselesi dolayısıyla da bir keşif sürecine dönüştüğünde bunun zorunlu sonucu da sistemin donuklaşması olmaktadır. Bu anlamda Whewell'in sistemi gelişen ve değişen dünyanın şartlarına cevap verme açısından oldukça sınırlıdır. Fakat tüm bunlara rağmen, ahlakın tüm bileşenlerini tek bir sistem içerisinde tutarlı bir hale getirme gayreti ve bunu da bir noktaya kadar kısmen başardığı için Whewell, bir ahlak düşünürü olarak, takdiri hak etmektedir.

Kaynakça

- Donagan, Alan. "Whewell's Elements of Morality". *The Journal of Philosophy* 71/19 (1974), 724-736.
- Harrison, Ross. *Bentham*. London: Routledge, 1983.
- Jacobs, Struan. "Whewell's Philosophy of Science and Ethics". *Routledge History of Philosophy Volume VII - The Nineteenth Century*. ed. C.L. Ten. dizi ed. G.H.R. Parkinson - S.G. Shanker. 7/32-61. London and Newyork: Routledge, 2003.
- Mill, John Stuart. "Autobiography". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. J. M. Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. "Whewell on Moral Philosophy". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. J.M. Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Priestley, Francis Ethelbert Louis. "Introduction". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. John M. Bowring. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Priestley, Francis Ethelbert Louis. "Whewell". *The Collected Works of John Stuart Mill*. ed. John Mercel Robson. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Schneewind, Jerome B. *Sidgwick's Ethics and Victorian Moral Philosophy*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Schultz, Bart. "Whewell, William". *International Encyclopedia of Ethics*. 1-6. Wiley&Sons, 2017.
- Snyder, Laura J. "Deney ve Zorunluluk: Mill-Whewell Tartışması". çev. Mehmet Ali Sarı. *Bilim Felsefesi*. ed. James Robert Brown. Ankara: Fol Yayınları, 2020.
- Snyder, Laura J. "William Whewell". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 05 Mayıs 2020. <https://plato.stanford.edu/entries/whewell/>.
- Walsh, Harold T. "Whewell and Mill on Induction". *Philosophy of Science* 29/3 (Temmuz 1962), 279-284.
- West, Henry. "Mill and Utilitarianism in the Mid-nineteenth Century". *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. ed. Ben Eggleston - Dale E. Miller. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Whewell, William. *Elements of Morality*. London: John W. Parker, 1845.
- Whewell, William. *Elements of Morality*. Cambridge: Deighton, Bell and Co, 4. Basım, 1864.
- Whewell, William. *Lectures on Systematic Morality*. London: John W. Parker, 1846.
- Whewell, William. *Lectures on the History of Moral Philosophy in England*. London: John W. Parker, 1852.